

Ojārs Lāms

AUSTRUMLATVIJA TAUTISKO ROMANTIĶU ĢEOTELPISKAJĀ POĒTIKĀ

19. gs. latviešu pirmās rakstnieku un kultūras darbinieku paaudzes, kuras savā daiļradē un darbībā pievērsās Latvijas tēla un latviešu kopīgās pasaules konstruēšanai, telpiskajos priekšstatos par Latviju uzmanību pievērš tādu ģeogrāfisko vietu un vides modeļu izvēlei, kuri Latvijas koptēlā ļauj ieraudzīt arī Austrumlatviju.

Administratīvo un cita veida Austrumlatvijas nošķirtību no pārnovada procesiem cenšas pārvarēt jau jaunlatvieši, publicistikā uzsverot Vitebskas latviešu latviskumu. Austrumlatvijas piederību kopīgai latviešu ģeogrāfiskajai telpai uzsver arī pašu latviešu veidotie ģeogrāfiskie apraksti (Matīss Siliņš). Objektīvu iemeslu dēļ gan īsta pārnovadu sakļaušanās vienotā jaunlatviskā centienu straumē neizveidojas. Tomēr Latviju konstruējošajā literatūras praksē Austrumlatvija drīzāk ir iekļaujoša, ne aizmirstoša vai izslēdzoša moda tvērumā.

Tautisko romantiķu mantojums Latvijas un latvietības ideoloģiskās tapšanās aspektā, pirmkārt, ir nozīmīgs Latvijas koptēla veidošanā, atrodot tādas poētiskas zīmes, kas kļūst tuvas ikviena novada iedzīvotājam, bet tautiskā romantisma mantojumam nozīmīga loma ir arī Latgales savdabīgās reģionālās identitātes tapšanas un izteikšanas poētikā, kurā saskatāmas tipoloģiskas paralēles.

Tautiskais romantisms ainavu, dabas objektus, iekštelpas un ārtelpas izmanto gan kā teksta organizācijas principus, izkopjot noteiktas žanra īpatnības, gan arī kā cilvēka, nācijas un reizēm kā visas cilvēces iemājas esamības veidošanas stratēģijas.

Atslēgas vārdi: tautiskais romantisms, latvieši Vitebskas guberņā, Latgola/Latgale, ainava un telpa publicistikā un dzejā.

EASTERN LATVIA IN THE GEOSPATIAL POETICS OF NATIONAL ROMANTICISTS

The collected efforts of the national romanticists mark a longing for one's own path within the Latvian cultural landscape, and emphasise the use and understanding of geography and space. The goal of this study is to ascertain – whether and how the created geo-spatiality of the national romanticists stands within the context of Eastern Latvia, which was administratively separated from the rest of the ethnographically

collective territories, being a constitutive part of the Vitebsk Governorate. The organic tethering of separated regions was already torn in the 17th century, when Eastern Latvia remained under the control of Poland after the conquering of the collapsed remains of Livonia. Catholicism, idiosyncratic agricultural traditions, unprecedented development of language and writing – the peculiarities discerning Eastern Latvia from the coastal territories are justifiably multifarious. However, one must as well keep in mind the underlying similarities of east and west with the forming of the Latvian nation in the 19th century.

The main topic of this paper is the geospatial poetics of the national romanticism, though for the sake of a broader historical context and understanding, it is prefaced by a chapter of “An Account of Associative Preconceptions and Histories of Eastern Latvia in Context of Baltic Provinces”, paying attention to the specific vernacular with which the Latvian landscape is described during the 19th century and closer inspection still to the administrative border between the Baltic provinces and the Governorate of Vitebsk, which holds the Eastern Latvian territories.

In the second chapter – “Vitebsk-Latvian Identity from the Viewpoint of Latvian Nationalist Ideological Leaders” – reviews the pre-existing notions which are found in the writings of Krišjānis Valdemārs and Atis Kronvalds and reveals on the one hand a deep vocation of the destiny of the Vitebsk Latvians, though on the other – a somewhat simplified overview.

The third chapter directly examines how these preconceived and associative ideas were produced in the many periodicals and publications by the various Latvian communities of the Baltic provinces. The most significant textual sources are travel notes, in which the spatial differences and also visually distinctive features in agricultural tradition are emphasized.

The fourth chapter looks at the collectively written works of the national romanticists within the aspects of geospatial imagery, bringing out three levels – the motifs of rivers and lakes, motifs of mountains, alleys and fields, as well as the motif of ancient historical locations, which all together make the illusory mythos of Latvia, within which Eastern Latvia resides.

Nevertheless, the geospatial contours of Latvia are only complete with the addition of Eastern Latvia's local identity – Latgale – which colours the collective Latvian borders with unique geospatial impressions (imagery).

Keywords: national romanticism, Latvians in the Vitebsk Governorate, Latgola/ Latgale, landscape and space in poetry and in essays.

Ievads

Latgales kongresam un tautisko romantiķu daiļradei ir ciešāka savstarpēja saikne, nekā pirmajā brīdī varētu šķist. 1917. gadā Latgales kongress deva skaidru

ģeopolitisku ietvaru dzejnieku ģeotelpiskajam vizionārisma par vienotu Latviju, kas dzejā un arī publicistikā bija iezīmēts ar vēsturiskiem telpiskiem objektiem, ar ainavu un tās atsevišķajiem elementiem, ar mītiskā un reālā savijumu, kas sasaista ģeogrāfiju un folkloras tradīciju.

Kultūrģeogrāfs Edmunds Valdemārs Bunkše par savu saikni ar latviešu kultūru saka: [...] *esmu piedzimis kultūrā, kurā toreiz, tāpat kā tagad, vieta un ģeogrāfija tika vērtēta augstāk par laiku un vēsturi* (Bunkše 2007: 35). Ir problemātiski tā rezolūti pateikt, ka tiešām vieta latviešu kultūrā tiek vērtēta augstāk par laiku, visticamāk gan varētu teikt, ka telpiski tēli un priekšstati ar savu konkrēto, bieži juteklisko un pieredzē balstīto uztveri daudz precīzāk un iespaidīgāk izsaka nozīmīgo un svarīgo. Ar vietas un ģeogrāfijas tēliem labi izsakāms arī laiks un vēsture, kā to lieliski parāda tautisko romantiķu daiļrade, kurā lielā mērā priekšstats par Latviju tiek veidots caur ģeogrāfijas izjūtu, par kuru jau minētais E. Bunkše saka: *Ģeogrāfijas izjūta ietver maņu, jūtu un prāta izmantojumu, veidojot attiecības ar vietām un ainavām, kurās mēs dzīvojam. Ģeogrāfijas izjūta dod pamatu sapņiem par tālām zemēm un jūrām. Galvenais, tā ietekmē mūsu iztēli un apziņu. Tā gādā par to, lai mēs nevis vienkārši eksistētu kādā vietā, ejot pa citu iemītām takām, bet paši apgūtu visu svarīgāko sevī un ārpus sevīs un paši pasaulē nospraustu savu ceļu* (Bunkše 2007: 20).

Tautisko romantiķu veikums ir latviešu kultūras sava īpaša ceļa meklējumi, un tajos liela vieta ir ģeogrāfijas un telpas izjūtai. Šī pētījuma mērķis ir noskaidrot – vai un kā tautisko romantiķu veidotajā ģeotelpiskumā iekļaujas Austrumlatvija, varētu arī teikt, ka jautājums ir par Latvijas robežas izjūtu 19. gs.

Pirmā Latvijas karte kā latviešu apdzīvotās telpas aptvērums ir tapusi 1889. gadā, un to veidojis Matīss Siliņš (publicēta kā pielikums „Atbalss kalendāram 1890 gadam”). Šajā laikā vēl netiek lietots jēdziens Latgale ar nozīmi, kādu to lieto mūsdienās, bet šajā Latvijas pirmajā topogrāfiskajā konkretizācijā ir ietverts novads uz austrumiem no Aiviekstes un Lubāna, kas administratīvi tolaik bija Vitebskas guberņas sastāvā. Nav pamatots, lai arī diezgan izplatīts, Andra Vējāna apgalvojums, ka [...] *vēl pirms astoņiem deviņiem gadu desmitiem par Latviju dēvēja tikai apvidus līdz Lubānam un Aiviekstei*. (Vējāns 1996: 26). Atskatoties uz poētisko priekšstatu veidošanu par Latvijas ģeopolitisko telpu tautisko romantiķu daiļradē, precīzāk būtu runāt par Austrumlatviju, kaut gan arī šāds jēdziens īsti neiekļaujas laikmeta oficiālajā ģeogrāfiski administratīvajā terminoloģijā. No varas viedokļa vārds „Latvija” ir tāds, kurš neapzīmē nekādu lietu, tāpēc tā lietojumu mēģina ierobežot un izskaust, bet oficiāli tas īsti neko neapzīmē, tad šī izskausana nav pārāk enerģiska un kategoriska. Dzejā vārds izplatās strauji un plaši, ierobežotāk to var redzēt dokumentālos tekstos.

Jaunlatvieši un tautiskie romantiķi, dzejnieki un publicisti ir tie, kas piepilda vārdu „Latvija” ar konkrētu saturu, veidojot gan tradīciju un vēstures dimensiju, gan arī telpisko un ainavisko paradigmu. Šajā pētījumā tiek aplūkots, kā šajā Latvijas būvēšanas procesā tiek iekļauts Austrumlatvijas materiāls un kā tas rezonē vēlākajā reģionālās identitātes veidošanās procesā.

Priekšstats un zināšanas par Austrumlatviju Baltijas provinču kontekstā

Austrumlatvija, kas 20. gs. sāk izkopt savu reģionālo identitāti ar nosaukumu Latgale un iegūst arī poētisko „trešās zvaigznes” nosaukumu, jau kopš Livonijas sabrukuma ir gājusi savu savrupu un atšķirīgo ceļu, ko nostiprina vēsturiskais protestantisma un katolicisma pretstats, kas savukārt ir cieši saistīts ar valstu robežām, kas vēlāk, kad visa Latvijas teritorija 18. gs. beigās pēc Polijas trešās dalīšanas nonāk Krievijas impērijas pakļautībā (Latvijas ziemeļu daļa un Rīga tiek pievienota Krievijai jau 1721. gadā pēc Lielā Ziemeļu kara), kļūst par administratīvu robežu. Šī administratīvā robeža joprojām paliek ar nošķeļošu nozīmi, jo tā paredz arī atšķirīgus saimniekošanas un citu dzīves jomu organizēšanas modeļus. Mūsdienās to grūti iztēloties, bet Aiviekste reiz poļu un zviedru laikos bija robeža starp Poliju un Zviedriju, savukārt pie Aiviekstes ietekas Daugavā viņpus Daugavai bija Kurzemes hercogiste, Polijas vasaļvalsts. Šie vēsturiskie nosacījumi, protams, bija apgrūtināši vienotas nācijas izveidei. Krievijas impērijā latvieši bija sadalīti starp vairākām guberņām. Guberņu statuss impērijā ik pa laikam mainījās, bet trīs vēsturiskie Livonijas valsts reģioni Igaunija, Vidzeme un Kurzeme saglabāja īpašu statusu un tika saukti par Baltijas provincēm. 19. gs. tādā vārdam Baltija bija cita semantika nekā mūsdienās, kad ar to saprot trīs valstis Baltijas jūras Austrumu krastā. Pirmais latviešu nācijas ideologu uzdevums bija izkarot savu vietu šajā te Baltijas provinču kontekstā. Tālo cīņu atbalsis atstājušas pēdas arī mūsdienu jēdzienos. Polītkorektuma vārdā Baltijas vācieši kopš 20. gs. 90. gadiem pārsvarā tiek dēvēti par vācbaltiem, lai gan senākos laikos vairāk tika dēvēti par baltvāciešiem un šis baltiešu nosaukums ir pašu vāciešu 19. gs. ieviests, lai uzsvērtu savu vietu un nozīmi reģionā. Vienlaikus Baltijas vārds kļūst arī par tādu, uz kuru pretendē jaunlatvieši un ar kuru tiek iezīmēta latviešu apdzīvotā teritorija. Janīna Kursīte, analizējot nacionālās ainavas veidošanos 19. gs., norāda, ka, sākot iznākt laikrakstam „Baltijas Vēstnesis”, laikraksta redakcija izskaidro lasītājam, kādā nozīmē vārds lietots: *Baltija ir tā zeme, kas gar Baltijas jeb Balto jūru stiepjas un kur mēs dzīvojam* (pēc: Kursīte 1998: 9). Zīmīgi, ka raksturojums ir visai aptuvenš – „zeme, kas stiepjas” un zeme, kurā „dzīvojam mēs”. Tādā jautājumā, kas noskaidrojumi nācijas tapšanas procesā un ko lielā mērā veic arī dzeja un publicistika ir – no kurienes līdz kurienei „stiepjas” šī zeme un kādā platumā, kā arī, kas tad īsti ir tie „mēs”. Turpmākajos gadu desmitos šīs atbildes gana veiksmīgi arī veidojās, tiesa gan neiztiekot arī bez pārpratumiem, un vainagojās jau minētajā M. Siliņa kartē, kurai viņš devis nosaukumu „Latvijas karte”, neraugoties uz to, ka oficiāli tādas administratīvās vienības nav. Tiesa gan iekavās dots izskaidrojums atbilstoši laikmeta oficiālajām vienībām – *Kurzeme līdz ar Vidzemes un Vitebskas guberņas latviešu daļu*. Vidzemes vārds jau diezgan plaši tajā laikā iegājis kā latviešu teritorija, bet kā guberņa tā aptver arī lielu igauņu apdzīvotu teritoriju. Ap to laiku gan apritē ir arī Baltijas vārds latviešu zemēm, kas gan Vitebskas latviešus atstāj ārpusē no kopīgās telpas, jo viņu apdzīvotā teritorija neietilpst Baltijas provincēs, kuras savu īpašo Baltijas vāciešu interesēm atbilstoši

statusu saglabā līdz pat I pasaules karam, privilēģijas tomēr palēnām zaudējot, sākot jau no 19. gs. otrās puses.

Vitebskas latviešu jautājums latviešu nācijas ideologu skatījumā

Tomēr, lai arī austrumlatvieši nepiedalījās agrīnajās nācijas tapšanas aktivitātēs, kādā netiešas klātesamības kodā viņi bija pārstāvēti, jo pārnovadā tomēr bija, lai arī diezgan neskaidrs un aptuvens, priekšstats par tautas daļu viņpus Aiviekstes. Aktīvāka šīs saiknes attīstīšana nemaz nebija iespējama, jo tā tiktu interpretēta kā pretvalstiska darbība, tāpēc arī nav daudz publicētu tekstu, kuros būtu apskatīti Vitebskas latviešu jautājumi nacionālas piederības aspektā.

Krišjānis Valdemārs rakstā „Latviešu skolas”, kas vispirms publicēts laikraksta „Baltijas Vēstnesis” 1884. gada 25. oktobra numurā, raksturodams kopumā labo latviešu lasītprasmi reformācijas novados, atzīmē, ka *arī Vitebskas latviešiem, katoļiem, katoļu mācītāji, poļi, ir stipri vien nodarbojušies lasīšanas zināšanu izplatīt un grāmatas sagādāt* (Valdemārs 1936: 32), tomēr, dominējot garīgai literatūrai, *lasīšanas kārība vēl nav diezgan modināta*. Ievērojot nelielo grāmatu skaitu, kā Valdemārs saka, *citiem latviešiem grūti saprotamajā dialektā*, un nesagaidāms no katoļu mācītājiem rosību uz laiīgās literatūras veicināšanu, viņš garīgas attīstības labā aicina apgūt krievu valodu vai arī pārnovadā lietotos gotu burtus, lai varētu lasīt avīzes „citā dialektā izdotas”. Krievu valodas apguvi, kas Vitebskas latviešiem pieejamā nekā Kurzemē, Valdemārs uzskata par lielu labumu, tomēr latviešu laikrakstu lasīšana zemniekiem būtu noderīgāka, jo krievu valodā attīstītas avīzes zemniekiem neiznākot pietiekamā daudzumā. Reizēm šajos Valdemāra mudinājumos tiek saskatītas kaut kāds pāртаutošanas motīvs, lai gan savu skolu un rakstu trūkuma apstākļos citu valodu apguve un tajās iegūtā izglītība ir vienīgais ceļš uz kopienas emancipāciju. Atsevišķu indivīdu pāртаutošanās kā procesa blakus produkts ir nenovēršama, bet cita ceļa attīstībai vienkārši nav. Tieši tādu pašu ceļu – apgūt valodas un šajās valodās piedāvātās iespējas – Valdemārs piedāvā arī Kurzemes un Vidzemes latviešiem, kuru gadījumā pirmais ceļš uz izglītību un plašākiem darbības apvāršņiem ir vācu valodas apgūšana. Meikuls Apeļs par šī ceļa izmantojumu Pītera Miglinīka darbībā raksta: *P. Miglinīks krīvu laikrokstūs raksteja dzeju un tulkojis nu krīvu volūdas. Pīsamārodams nūlīgumam raksteit latgalīša izlūksnē latiņu burtim, P. Miglinīks raksteja tautai laseišonai dūmōtūs manuskriptus krīvu burtim*. (Apeļs 2007: 56).

Interesants materiāls, kurā Vitebskas latviešu jautājums pieminēts gana bieži, ir Ata Kronvalda vēstules. Ati Kronvaldu varētu uzskatīt vai nu par vēlīnu jaunlatvieti vai agrīnu tautisko romantiķi, kurš literatūrai gan vairāk piederējis kā ideologs. A. Kronvalds dedzīgi iestājās par latviešu valodas ortogrāfijas reformu, viņš bija jau diezgan daudz izdarījis šajā jomā, bet pāragrā nāve pārrāva viņa centienus. Taču vēstulēs, kas saglabājušās, redzams, ka viņš bijis pazīstams ar latgalisko rakstu tradīciju un tai raksturīgo latīnisko rakstību vērtējis kā atbilstošāku latviešu valodai.

Vēstulē Pēterim Baumanovskim 1871. gada 28. martā A. Kronvalds raksta: *Lasait grāmatas tikai ar mūsu ortogrāfiju un tādas, kas rakstītas Vitebskas un Kauņas latviešiem: tad salīdzinājiēt arī leišu grāmatām, kurās krievu leišiem pavisam citāda ortogrāfija, nekā Prūsijas leišiem. Jūs paši sacīsiēt, ka mūsu ortogrāfija vēl guļ nežēlīgā novārtā: jo Jūs tak neliēgsiēt, ka visiēm latviešiem un viņu tautas brāļiem patiesībā vajadzētu turēties pie vienas ortogrāfijas* (Kronvalds 1934: 95).

Vēstulē Fricim Brīvzemniekam 1872. gadā A. Kronvalds izsakās, ka ir gatavs turpmāk almanahu „Sēta, daba, pasaule” iespiest latīņu burtiem. Lai gan no šīm vēstulēm ir skaidri redzams, ka A. Kronvaldam un līdz ar viņu, domājams, arī citiem laikmeta kultūras darbiniekiem ir priekšstats par Vitebskas latviešu rakstu kultūru, tomēr izteikumi un apgalvojumi liek domāt, ka priekšstats ir diezgan virspusējs un īsti netiek ne ieraudzīti, ne saprasti, ne novērtēti tie atšķirību aspekti, kas jau kļuvuši par reģionālās identitātes būtiskiem elementiem un kuru respektēšanai vajadzētu būt svarīgai, un šādas respektēšanas trūkums vēlākajā nacionālās konsolidācijas ceļā rada pārpratumus un traumatisku pieredzi. Protams, būtu pārsteidzīgi un nepamatoti vērtēt jaunlatviešus un viņu mantiniekus ar mūsdienu mērauklām. Latviskuma idejas ir teju dzimušas – tās ir vispārīgas un diezgan abstraktas. Kad jānostājas pret sociāliem un nacionāliem ierobežojumiem un jāizvirza nācijas idejas, tad, protams, reģionālais un lokālais īpaši netiek ieraudzīts, jo vairāk tāpēc, ka tas vēl arī pats sevi nav definējis. Un tā jau laikam ir sava veida dialektika – vispirms jādefinē kopnacionālais, tad var tikt definēts reģionālais. A. Kronvalds uzsver, ka jādarbojas, *lai latviešu tautas dzīvie locekļi savienojas* (Kronvalds 1934: 140), kas uzskatāms par dabisku un organisku aicinājumu, taču viņa viedoklis, ka šie tautas locekļi [...] *diemžēl cits no cita nepareizi un pret dabīgi atšķirti* (Kronvalds 1934: 140), jau ir krietni problemātisks, jo pat, ja, runājot par vēsturi, viņam ir taisnība, tad tomēr aicinājums uz atšķirību unificējošu pārvarēšanu nav saliedētību veicinošs, kā to parāda jau vēlākie 20. gs. notikumi. Tajā pašā vēstulē F. Brīvzemniekam A. Kronvalds raksta: *Es dzirdu, ka Vitebskas latvieši sakot: „Mēs neesam latvieši – mēs esam katoļi!” Lūk ko ticības kopēji izgādājuši. Bet zināms, ka tādu nedarbu augļiem vajag pamazām iznīkt. Lokālpatriotisma jeb vietīga patrotisma vietā vajag iestāties dabīgam patriotismam. Tādēļ cilšu samaņas vietā jāauzudzina tautas samaņa. Tad zinās kurzemnieks, vidzemnieks, vitebskietis, leitīs u. t. p., ka mēs visi kopā esam latvieši* (Kronvalds 1934: 141). A. Kronvalda „dabiskais patriotisms” ir ar pārāk varenu atvēzienu – pat lietuviešus gatavs integrēt. Ticības kopēju „izgādājumiem” vēstures gaitā bieži vien bijusi raksturīga kontraversalitāte, taču reliģiskās piederības apziņas īpašu un faktiski neatņemamo nozīmi austrumlatviešu identitātes strukturējumā A. Kronvalds novērtēt nav spējis. Francis Kemps šo reliģisko (katolisko) apziņu Latgales zemniekos vēlāk raksturoš kā *latgaliešu zemapziņas nacionālismu* (Kemps 1991: 112).

Austrumlatvija ceļojumu piezīmēs un aprakstos

Jauntapušajā un strauju attīstības ceļu uzņēmušajā latviešu presē 19. gs. trešajā

trešdaļā liela vieta tiek ierādīta ceļojumu aprakstiem. Tas ir nozīmīgs veids, kā veidot teritorijas apziņu un piederību tai. Ceļošana vienkārši zemes iepazīšanai, iespaidu gūšanai un atpūtai vēl ir aizmetņos un pieejama tikai ļoti turīgiem cilvēkiem, bet tradicionālajiem tirgus braucieniem jau stabili līdzās nostājušies izglītības braucieni. Izglītības attīstības kontekstā Vitebskas latviešiem iezīmējas divas pārvietošanās asis, kuras laika gaitā gan noturēs kopības sajūtu ar pārējo Latviju, gan arī veicinās savas savdabības apziņas un lokālās kultūras izkopšanu. Nosacīti šīs pārvietošanās maģistrāles var nosaukt par Jelgavas un Pēterburgas asīm. Pa kādam Vitebskas latvietim nonāk arī Rīgā, it īpaši saimnieciskos ceļos, tomēr ļoti nozīmīgs novada attīstībai ir Pēterburgas-Varšavas dzelzceļš, kas uzņēmīgiem, bet savā novadā pastāvēšanas grūtības piedzīvojošiem cilvēkiem paver jaunu iespēju apvāršņus gan darba, gan izglītības ieguvē. Šis Pēterburgas ceļš gan savā ziņā attālina no pārējās Latvijas. Jelgava ass vairāk saistās ar vidējās izglītības ieguvu – Jelgavas ģimnāzija ir tuvākā tāda tipa mācību iestāde. Šo ceļu savulaik gājis Francis Trasuns, un Jelgavas iespaidiem, no pārnovadniekiem gūtiem stimuliem ir būtiska nozīme viņa Latgales koncepcijā. M. Apeļs norāda, ka F. Trasuns pats iepazīnis baltiešu rakstus un iepazīstinājis ar tiem arī savus novadniekus (Apeļs 2007: 59). Jaunības gadi Jelgavā kurzemnieku vidū, kur nācās piedzīvot arī valodisko konfrontāciju, vienlaikus tomēr stiprināja arī kopības sajūtu. Zīmīgi, ka alternatīvā Latgales ceļa ideoloģiskās programmas autors F. Kempss savās izglītības gaitās pazina tikai Pēterburgas ceļu. Viņam nebija šīs personiskās saites ar Kurzemi, kas piemita F. Trasunam. Šie atšķirīgie izglītības un personības veidošanās ceļi varētu arī būt ar savu nozīmi abu vēlāko izcilo latgaliešu izvēlēs.

Tātad, lai arī ļaužu plūsma nav varena kā palu straumes, tomēr ceļi ir iezīmēti un tiek staigāti. Par to arī liecina preses slejās atrodamie materiāli.

Dažādos vārdos tiek saukta tā latviešu apdzīvotā daļa, kas nonākusi Vitebskas guberņas pārziņā – joprojām Inflantu zeme, bet arī poļu Vidzeme, bet visbiežāk tiek runāts par Vitebskas guberņas latviešu daļu vai latviešu apriņķiem. 1872. gadā Āronu Matīss, rakstot pār iespaidiem Vitebskas guberņā, savam rakstam par moto liek vārdus, kuros piemin poļu laikus:

*Poļu zeme liela zeme
Tur aizdzina mūsbāliņus
Vīlciet šķēpu zobentiņū
Turēt savu zemīti.*

Āronu Matīsa ceļojuma iespaidi, kas publicēti ar nosaukumu „Druskas iz Vitebskas Latvijas” ir viens no spilgtākajiem Austrumlatvijas iespaidu aprakstu virknē, tāpēc pelna detalizētāku aplūkojumu, pie tam šis apraksts iezīmē jautājumu paradigmu, kurai aprakstnieki parasti pievēršas. Zīmīgs ir arī nosaukumā lietotais vārds „Druskas”. Apcerējumi parasti piedāvā ļoti lakonisku pārskatu, kas visdrīzāk ir saistīti ar laikrakstu iespējām. Arī citiem novadiem veltīti raksti nav nekādi garie,

tomēr jau veidojas tāds hrestomātisku vietu katalogs, kuru aprakstos plašumu un izvērsumu aizstāj biežums. Par īpaši populāriem ceļojuma aprakstnieku mērķiem ir kļuvuša Dobeļe, Bauska, Cēsis, Kuldīga, Jelgava, Turaida, Piebalga, Valmiera un arī citas.

Āronu Matīss diezgan drosmīgi reģionu sauc par Vitebskas Latviju. Viņš runā par divām Latvijām – „mūsu Latvija”, kas atrodas „mūsu mīļā Baltijā” un „Vitebskas Latviju”, kas taču dažā labā ziņā mums ir svešas un savāda, lai gan tajā piemīt laba daļa no mūsu mīļiem tautas brāļiem. Sīksalu purvus aiz Odzienes viņš iezīmē kā robežu. Ceļš no Odzienes uz Murmastienu ir ar gluži simbolisku raksturu – tas ir teju neizbraucams. *Lai dievs man neliek otrreiz pieredzēt poļu ceļus!* Teju kā „neiespējamu misiju” nonākšanu Austrumlatvijā raksturo arī F. Brīvzemnieks, kurš dažus gadus iepriekš (1869), dodamies etnogrāfiskā ekspedīcijā, ar laivu cēlies pāri Lubāna ezeram, kas tolaik pirms regulācijas darbiem bija krietni varenāks nekā mūsdienās. Rakstot par gluži reāliem braucieniem, šie pārvietošanās apraksti iegūst teju vai mītiskas dimensijas – plašu ūdeņu, purvu pārvārēšana. J. Kursīte par F. Brīvzemnieka ceļšanos pāri Lubānam raksta, ka šis brauciens [...] *ir gandrīz idents senajos mītos stāstītajam par kultūrvaroņu darbiem* (Kursīte 1998: 16). Kā to parādīs turpmākā notikumu gaita, abās Lubāna pusēs būs patiešām vajadzīgi kultūrvaroņiem līdzvērtīgi vizionāri, lai divas, atstatus esošās, Latvijas saaugtu vienā, kas gan nenotiks bez augšanas grūtībām.

Vitebskas Latvijā Āronu Matīsam acīs krīt uzskatāmās atšķirības zemkopībā, un viņš uz līdzenas vietas, raksturodams „šņoru” sistēmu lauku ierīkošanā, sacer tautas dziesmu:

*Labāk būtu bāleliņi
Vienuviet dzīvojuši,
Nekā savu tēvu zemi
Šņorītēs dalījuši.*

Labākas saimniekošanas modeli var novērot arī turpat Vitebskas Latvijā, kur ap dažām muižām (tiek minēta Stirniena un Vidusmuiža) var vērot kuplus un plašus labības laukus.

Āronu Matīsa aprakstā minētas arī apmeklētās kāzas, kurā viņu priecējušas tautasdziesmas, kas likušas just novadu kopību. Lingvistiskās atšķirības netiek uzsvērtas. Tās savukārt uzsver Andrejs Pumpurs apcerē „No Daugavas līdz Donavai”: *No Dvinskas caur Vitebsku uz Smoļensku braucot nedzird vairs gandrīz citas valodas kā krievu, retums pie stacijām var dzirdēt kādus Vitebskas latviešus sarunājoties savā lauztajā dialektā-izrunām* (Pumpurs 1925, II). Atsevišķos periodiskos izdevumos ir redzami bikli mēģinājumi tuvojies Vitebskas latviešu valodas īpatnībām, piemēram, „Atbalss kalendārā” Vitebskas latviešu latīniskajā rakstībā publicēts pārskats par „Inflantu zemes” apriņķiem un draudzēm, norādot arī bikts laiku. „Inflantu zeme” šeit gan lietota drīzāk metonīmiskas tēlainības nozīmē, jo tā atšifrēta kā „Vitebskas

guberņas latviskā daļa”.

Interesantas detaļas atrodamas S. A. Fridrihsena rakstā „Daugava” 1891. gadā laikrakstā „Balss”, kur var rast Dinaburgu nodēvētu par Daugavas pili. Diezgan plaši presē tiek aprakstīts Ilūkstes apriņķis, kas gan ietilpst Kurzemes guberņā, bet kur vērojama vēsturisko robežu pārklāšanās. Daugava gan ar savu praktiski ekonomisko, gan simbolisko nozīmi ir daudzu aprakstu centrālais objekts, arī brāļu Kaudzīšu „Īsi ceļojuma piedzīvojumi” vēsta par iespaidiem abos Daugavas krastos 1878. gada jūlijā (publicēti laikrakstā „Baltijas Vēstnesis”).

Lai gan Daugavpils-Rīgas dzelzceļam ir būtiska saimnieciska nozīme, tomēr administratīvi nošķirto tautas daļu integrācijai ar šo tautsaimniecības dzīslu nepietiek. Ceļojumu piezīmes uzsver attālumu, atšķirtību, arī saimniecisku atpalcību un nepietiekamu intelektuālu rošību, tomēr tiek uzsvērts arī tas, kas varētu veicināt attīstību. Apceres par Vitebskas latviešiem tiek publicētas regulāri, tomēr, ja to salīdzina ar informāciju par Vidzemes un Kurzemes novadiem, tad jāatzīst, ka austrumnovadi tiek aplūkoti krietni retāk.. F. Trasuns vēl 20. gs. sākumā ir spiests atzīt: *Dažs mācīts tautiets [...] nezina, kādas jūras malā meklējama Latgale un kādu valodu runā tās iedzīvotāji* (Trasuns 1997: 117).

Austrumlatvija un tautisko romantiķu dzeja

Savdabīgu, apzināti veidotu kopīgu Latvijas telpu iespējams ieraudzīt tautisko romantiķu Ausekļa un A. Pumpura dzejas darbos, kur Latvijas tēls veidojas kā ideālās un reālas telpas savienojums, ko iezīmē seno hroniku materiāli – Beverīna un Jersika, upes, kas vienlaikus šķir un vieno, – Daugava un Aiviekste, ģeogrāfiskā ainava, lauku darbu norises, mitoloģiski priekšstati un tautasdziesmu poētika. Receptijas aspektā gan, iespējams, ne viss kopīgi potenciālais kā tāds arī spēj īstenoties.

Tēvija, Latvija, Daugavas krasti tiek tēloti, izmantojot tādus dabas un telpas nojēgumus, kas caur tiem konstruēto vidi ļauj uztvert kā savējo ikvienā novadā.

Upes un ezeri

Auseklis un A. Pumpurs dzejā nostiprina Daugavas kā latviešu likteņa upes tēlu. Folkloras motīvi par Daugavas rakšanu, Daugavas līkloči, kas izteiktāki ir tieši Austrumlatvijā, A. Pumpura eposa tekstu marķē arī ar Austrumlatvijā pazīstamām zīmēm.

Auseklis sapāro Daugavu un Latviju kā māti un meitu dzejolī „Daugava”:

Daugavas māmuļa, mīlīga, jauka,

Sirsnīgi glaužas pie Latvijas krūts; (Auseklis 1923: 250).

Ūdens motīvs teikās un pasakās, ezeru un upju izcelšanās teikas plaši ir pārdzejotas tautiski romantiskajā liroepikā. Šo tradīciju ar dzejojumu „Eima ezers” latviešu literatūrā aizsāk Juris Alunāns. Viņa lietotā hidronīma izcelsme nav noskaidrota, bet

viņa pēcgājēji jau daudz plašāk izmanto konkrētus ģeogrāfiskus objektus, un daži no tiem ir tādi, kas vieno Latvijas Baltijas daļu un Vitebskas daļu. Divi tādi objekti ir Aiviekstes upe un Lubāna ezers. Šajos objektos nozīmīgas reālas ainavas daļas ar spēcīgu tautsaimniecisku nozīmi tiek apvienotas ar mītiskām un teiksmainām dimensijām, tādējādi konkrētais iegūst pārlaicīgumu. Balādē „Aivieksta” mītiskās dimensijās Auseklis iezīmē upes un ezera izcelšanos.

Ūdenstilpņu motīvi tautisko romantiku balādēs un dzejas teikās tiek plaši izmantoti, jo ar plūdiem, ar upju saimniecisku pakļaušanu, ūdens pretestības pārvarēšanu daudzu tautu mitoloģijā saistās radīšanas un tapšanas priekšstati. Iekļaujot šos objektus dzejas ainavā, imaginārā Latvija tiek veidota kā sakārtota kultūras telpa. Izraudzīto objektu paradigmā daļa no tiem ir tālīna un tādēļ svešāda Vitebskas latvietim (*Salaca, Burtnieks*), bet daļa tuva un pazīstama, tādējādi ļaujot sajūst piederību šajos tekstos veidotajai pasaulei, pat ja to valoda skan svešādi.

Kalni, lejas un lauki u. t. t.

Šo uzskaitījumu varētu arī turpināt, pieminot druvas, dravas un pļavas, kā arī citu lauku ainavas elementus, kuros ir redzamas gan cilvēku darbības pēdas, gan dabas pirmatnība, gan cilvēka un dabas mijiedarbība. Latvijas kalnāji un Latvijas lejas ir ainaviskā telpa, kurā Ausekļa liriskajam varonim „krūtīs [...] atdzīvo brīvības gars” (Auseklis 1923: 250).

Savukārt A. Pumpura liriskais varonis dzejolī „Veļu laiks” uzrunā apkārtnes ainavu:

Jūs, saules kalni, mēness lejas zaļas,

Ar manas tautas teikām daiļoti,

Vai nav man vairs pie jums nekādas daļas? (Pumpurs 1935, I:196).

Atbilde, protams, skan, ka ir – kalnos un birzēs skanošā tēvu gudrība atgādina par tautisku vienprātību. Dabas ainava atgādina par tēvzemes vērtību arī grūtos laikos, bet iekoptie lauki un pļavas par nezudušo tautas spēku.

Senvēstures vietas

Nozīmīgi telpiskās tēlainības objekti ir vietas, kas saistītas ar Latvijas senvēsturi. Pa daļai šie objekti smelti hronikās, pa daļai – folkloras avotos – dažādās teikās, apaudzējot tās ar vēsturiskām detaļām. Īpaši plaši senvēsturisko telpu iedzīvina A. Pumpurs eposā „Lāčplēsis”. Viņa konkrētā notikumu telpa nesniedzas tālāk uz austrumiem par Sēreni. Eposa darbība ir koncentrēta pie Daugavas no Rīgas līdz Aizkrauklei, Burtnieka ezera krastā, Vācijā un teiksmainā salā jūrā. Eposā neliela darbības epizode norisinās arī Romā. Taču vairākkārt A. Pumpurs lieto vārdkoku „visā Latvijā”, pastiprinādams tās iedarbības potenciālu ar tautasdziesmu poētiku, kas, kā zināms, patiesi ir pazīstama un darbojas visā Latvijā. Šāda teksta veidošanas

stratēģija nodrošina, ka arī svešādie toponīmi var uztverē darboties kā savējie.

Ausekļa mantojumā ir dzejolis, kurā radīta vienota seno letgaļu valsts, un tas ir „Tālivaldis važos”, kura pirmā rinda skan:

Saulītē spīguļo Ģerzikas jumti (Auseklis 1923: 281).

Auseklis ir sapludinājis visas seno letgaļu zemes Tālivalža pārvaldībā un šajā nelielajā tekstā apvienojis Jersiku (*Ģerzika*), Trikātu (*Trikatija*) un Tālavu (*Tāluva*). Ģerzikas vārda forma, kas tolaik sastopama arī periodikā, liecina par vācu valodas starpniecību senā letgaļu materiāla apgūvē. Šāda vēsturiski konkrēta materiāla izmantošana paliek drīzāk kā izņēmums, Latvijas ģeotelpiskums tiek veidots galvenokārt balstoties dabas, ainavas un teiku elementos.

Secinājumi

Īsi kopsavelkot pārskatu par Austrumlatvijas vietu tautisko romantiķu ģeotelpiskajā poētikā, var secināt, ka, lai gan dzejnieki un publicisti īpaši detalizētu uzmanību Austrumlatvijas objektiem, ko varētu pārvērst dzejas tēlos, nav pievērsuši, kopīgā paradigma un tēlu palete ir Austrumlatviju iekļaujoša. Tautiskais romantisms piedāvā paradigmu latviešu kultūras vietiskumam (*locality* – Bhabha 1994: 140) Tautisko romantiķu imaginārās Latvijas modeli organiski pabeidz jau 20. gs. tapusī latgaliešu dzeja, kuras viena no spilgtākajām pārstāvēm Marija Andžāne, raksturojot savu dzimto pusē, saka: *Škaune – vīta – tod beja kai kante īpretim Krīvejai, īpretim naciļvēceibai, slynkumam, zagleibai, laupeišonai* (Andžāne 1976: 53). Ar šo „kantes” tēlu tiek iezīmēta Latvijas robeža austrumos.

Savukārt jau P. Miglinīks latgalieša pasaulei ievēl robežu rietumos, kur tā sakrīt ar Latvijas jūras robežu:

Mes byusim tod vareni, cāli un stypri

Kai jyurmolā stōvušō myužeigō kliņts! (pēc: Apeļs 2007: 58).

LITERATŪRA

Andžāne, Marija (1976). Folkloras materiāli no Škaunes pogosta. *Tāvu zemes kalendārs 1977. godam*. 51–57.

[Āronu Matīss] Brencēnu Matīss (1872). Druskas iz Vitebskas Latvijas. *Balss* 72.

Apeļs, Meikuls (2007). *Latgalīšu literatūras vēsture*. Rēzekne: Latgolas Kultūras centra izdevniecība.

Auseklis (1923). *Kopotī Raksti*. Rīga: A. Gulbja apgādībā.

Bhabha, Homi K. (1994). *The Location of Culture*. London and New York: Routledge.

Brīvzemnieks, Fricis (1991). *Autobiogrāfiskas skices*. Rīga: Liesma.

Bunkše, EdmundsValdemārs (2007). *Intīmā bezgalība*. Rīga: Norden AB.

Fridrihsens, S. A. (1891). Daugava. *Balss* 8., 9.

Ilsters, Jānis [Daugaviets] (1891). Inflantu zeme jeb: Vitebskas guberņa latviešu daļa pa iedalījumiem aapriņķos un draudzēs. *Atbalss kalendārs*. 40–44.

[Kaudzītes Reinis] K. R. (1878). Īsi ceļojuma piedzīvojumi. (Pa Daugavas abu malu

skaistākām vietām un ievērojamākām vietām, jūlija mēnesī šovasar.) *Baltijas Vēstnesis* 36., 37., 38., 39.

Kemps, Francis (1991). *Latgales likteņi*. Rīga: Avots.

Kronvalds, Atis (1934). *Vēstules*. Rīga: Latvijas kultūras veicināšanas biedrība.

Kursīte, Janīna (1998). Nacionālā ainava 19. gs. latviešu literatūrā. *Letonika* 1, 7–19.

Pumpurs, Andrejs (1988). *Lāčplēsis*. Rīga: Zinātne.

Pumpurs, Andrejs (1925). No Daugavas līdz Donavai. *Raksti*. Rīga: A.Gulbja apgādībā. 167–258.

Šuplinska, Ilga (2010). Latvyskuma koncepts Marijis Andžānis poētikā. *Latgalistikas kongresa materiali* II. Rēzekne: Rēzeknes Augstskola. 148–160.

Trasuns, Francis (1997.) *Dzīve un darbi*. Rēzekne: Latgales Kultūras centrs.

Valdemārs, Krišjānis (1936). Latviešu skolas. *Kopoti raksti* 1. Rīga: Latv. Ūniv. studentu padomes grāmatnīcas apgāds. 31–36.

Vējāns, Andris (1996). *Latgales rakstu gaismā*. Rīga: Sprīdītis.